

Dede Korkut Destanlarının Kültür Coğrafyası

Culture Geography of Dede Qorqut Epics

Adnan Doğan BULDUR¹
Necmettin Erbakan Üniversitesi
Ali MEYDAN²
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Şenay GÜNGÖR³
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

Özet

Dede Korkut Destanları, Türk Dili ve Edebiyatı, Türk Tarihi ve Türk Kültürü açısından son derece önemlidir. Bu destanlarda Türk dünyası içerisinde çok önemli bir yere sahip olan Oğuzlar'ın, Orta Asya'dan itibaren Anadolu'ya yerleştikleri süre boyunca gerek çevrelerindeki düşmanlarıyla yaptıkları savaşlar, gerekse kendi iç çekişmeleri ve kahramanlıkları anlatılır. Bu çalışmada, Dede Korkut destanlarındaki kültürel coğrafya unsurlarının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Araştırma, bir durumu kendi sınırları içinde analiz etmek amacıyla durum çalışması yöntemiyle yürütülmüş, veri toplama aracı olarak da doküman analizinden yararlanılmıştır. Araştırmada tespit edilen kültürel coğrafya unsurlarının destanlarda nasıl geçtiği hakkında metin örnekleri verilmiştir. Kültürel coğrafya unsurlarını oluşturan din, aile ve toplum yapısı, günlük hayat, ekonomik özellikler, tabiat sevgisi, eğlenceler, yeme içme alışkanlıkları, avlanma ve savaşlar gibi hususlar destanların içerisinde farklı özellikleriyle yer almaktadır. Bütün bunlar Oğuzların yaşadıkları bölgenin coğrafi özellikleri ile oluşturdukları kültürleri arasındaki ilişkiyi de ortaya koyar. Ok atmak, ata binmek, avlanmak, güreşmek gibi sporları ve eğlenceleri, bu hareketli yaşamı ve mücadelecili bir toplum olmalarını destekleyen kültürel unsurlardır.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut Destanları, Oğuzlar, Kültür, Kültür Coğrafyası

Abstract

Dede Qorqut Epics are very important in terms of Turkish Language and Literature, Turkish History and Turkish Culture. In these epics, both the wars Oghuzs made with their enemies during the period when they settled in Anatolia, civil strifes and heroisms of them as having an important place in Turkish world are narrated. In this study, it was aimed to determine the cultural geographical factors in Dede Qorqut epics. The research was carried out with case study method in order to analyze the case within its own borders, and document analysis was benefited as the data collection tool. In the research, text samples upon how determined cultural geographical factors were

¹ Yrd. Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Coğrafya Eğitimi Anabilim Dalı, E-mail: abuldur@konya.edu.tr

² Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı, E-mail: alimeydan01@gmail.com

³ Yrd. Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, E-mail: senaygungor01@gmail.com

mentioned in these epics were provided. The aspects such as religion, family and society structure, daily life, economic properties, love of nature, entertaining, eating habits, hunting and wars creating the cultural geographical factors were included with their different properties in the epics. All these also revealed the relationship between the geographical properties of the areas where Oghuzs lived and the culture they created. Their sports and entertaining habits such as archery, horse riding, hunting and wrestling were the cultural factors supporting the fact that they had a contentious society.

Key Words: Dede Qorqut Epics, Oghuzs, Culture, Cultural Geography

Giriş

Destanlar içlerinde sıra dışı ve olağanüstü unsurlar barındırsa da, toplumlar üzerinde büyük etki bırakmış tarihi veya doğal olayların yanı sıra geçtiği coğrafyanın özellikleri hakkında da bilgiler içerir. Yaşanılan coğrafyanın, toplumların hayat tarzları ya da kültürleri üzerinde çok büyük bir etken olduğu da açıktır.

Türk kültürünün en önemli destanlarından olan, Dede Korkut Destanları konusunda çalışmaları ile tanınan Prof. Dr. Muharrem Ergin, Ord. Prof. Dr. Fuat Köprülü'nün, derslerinde "Bütün Türk edebiyatını terazinin bir gözüne, Dede Korkut'u öbür gözüne koyun, yine de Dede Korkut ağır basar" dediğini aktarır (Ergin, 2012: 5). Gerçekten de Dede Korkut Kitabı, Türk Dili ve Edebiyatı, Türk Tarihi ve Türk Kültürü açısından son derece önemli bir eserdir. Bu konuda araştırma yapan bütün araştırmacılar tarafından bu durum belirtilmektedir (Banarlı, 1971: 399; Sepetçioğlu, 1997: 18; Sakaoğlu, 1998: 222; Sümer, 1999: 363; Ergin, 2012: 5).

Destanlara adını veren Dede Korkut, aslında destanların asıl kahramanı değildir. Birbirinden farklı destan parçaları bir araya geldiğinde Dede Korkut'un destanlardaki asıl rolü ortaya çıkar. Buna göre Dede Korkut, Oğuzlara ve hükümdarlara öğüt veren hikmet sahibi bir aksakal, gerektiğinde düşmanla vuruşan bir alp; keramet gösterebilen bir eren, saygı duyulan ozanlar piri, sözü dinlenen bilge ve her destanın meydana gelişinden sonra onu tertip ve düzene koyan bir çeşit müellif konumundadır (Boratav, 1977: 864; Ergin, 2012: 9; Sepetçioğlu, 1997: 26). Dede Korkut destanlarında, Oğuzların Orta Asya'dan göçe başlayıp, Anadolu'ya yerleştikleri süre içerisinde gerek Gürcü, Abaza ve Rumlarla yaptıkları dış savaşlar ve gerekse Türk boylarının kendi arasındaki iç mücadeleleri ve kahramanlıkları anlatılır. Fakat anlatılanların içinde Oğuzların eski yaşantılarından ve destanlarından kalma hatıralar da vardır (Boratav, 1977: 864; Banarlı, 1971: 399).

Dede Korkut kitabının bugün elimizde bulunan tek ve bütün yazması Dresden (Almanya) kütüphanesindedir. Bu yazmada 12 destan vardır. Bu destanların 6 tanesini içeren bir yazma da, Vatikan Kütüphanesinde bulunmuş ve 1952 de neşredilmiştir (Banarlı, 1971: 413; Boratav, 1977: 864; Gökyay, 1994: 78; Genç vd., 2014: 70-71).

Dede Korkut destanları, Türk edebiyatı ve Türk tarihi açısından çok büyük bir öneme sahipken, aynı zamanda eski Türk dini inanışı, sporları, giyim kuşamı,

yeme içme alışkanlıkları ve eğlenceleri gibi o dönemin kültürel özelliklerini yansıtmaları açısından da çok önemli bilgiler içerir. Destanlarda bir taraftan olaylar örgüsü mükemmel bir şekilde işlenirken, bir taraftan da çok ustaca yapılan benzetmelerle yaşanan mekânın resmedilmesi, kültürel coğrafya açısından bu destanların ne kadar önemli olduğunun göstergesidir.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada Dede Korkut destanlarından yola çıkarak, Oğuzların kültürleri ile yaşadıkları yerlerin coğrafi özellikleri arasındaki ilişkiye değinilmiş, destanlarda geçen kültürel coğrafya unsurları belirtilmiştir.

Bu amaçla aşağıdaki alt problemlere cevap aranmıştır:

- 1- Dede Korkut Kitabı'nın genel özellikleri nelerdir?
- 2- Kültür-Coğrafya ilişkisi çerçevesinde Dede Korkut'un özellikleri nelerdir?
- 3- Destanlarda geçen kültürel coğrafya unsurları nelerdir?

Yöntem

Araştırma nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışmasına göre yürütülmüştür. Durum çalışmasında bir ya da birkaç durum derinlemesine araştırılır, duruma ilişkin etkenler bütüncül bir yaklaşımla ele alınır ve ilgili durumu nasıl etkiledikleri ve ilgili durumdan nasıl etkilendikleri üzerine odaklanılır. Bu araştırma çerçevesinde verileri doküman incelemesi yoluyla toplanmıştır. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu ya da olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsamaktadır. Doküman incelemesi, bir araştırma problemi hakkında belirli zaman dilimi içerisinde üretilen dokümanlar ya da ilgili konuda birden fazla kaynak tarafından ve değişik aralıklarla üretilmiş dokümanların geniş bir zaman dilimine dayalı analizini olanaklı kılmaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2006: 140-143). Doküman analiziyle elde edilen veriler, metin içeriği toplama ve analiz etme tekniği olarak ele alınabilecek içerik analiziyle ortaya konulmuştur. Bu amaç gerçekleştirilirken Dede Korkut hakkında yapılmış belli başlı eserler doküman analizi çerçevesinde taranmıştır. Daha sonra, Dresten yazmalarından sadeleştirilen 12 destan, tek tek ele alınmış, destanlarda rastlanan her bir kültürel coğrafya unsuru başlıklar halinde belirtilip, bu unsurların destanlarda nasıl yer aldığı hakkında örnekler verilmiştir. Metin örneklerinin, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) tarafından basılmış ve 2014 yılında yayımlanmış olan *Dede Korkut Kitabı*, *Han'ım Hey* adlı eserden seçilmesine dikkat edilmiştir. Bu eserin seçilmesinde, günümüz Türkçesi'yle sadeleştirilip basılan en güncel ve kapsamlı eser olması göz önünde tutulmuştur. Dolayısıyla, bu çalışmada, örneğin (s. 553) şeklinde verilen bir alıntı, aksi belirtilmedikçe adı geçen esere aittir.

Dede korkut kitabındaki anlatımlar, hikaye ve masala benzetmekle birlikte, destan tesiri bırakan özellikler göstermektedir. Bunun sonucu olarak anlatılanları

orijinal haliyle *boy* diye isimlendirenler olduğu gibi, *destan* veya *hikaye* diye isimlendirenler de vardır. Kitaptaki anlatılanlar, özellikleri gereği Banarlı (1971)'in de dediği gibi, destanlardan hikâyeye geçiş devirlerinin en karakteristik örneklerini oluşturmaktadır (Banarlı, 1971: 400). Ergin (2012)'ye göre, Dede Korkut Kitabı'nda anlatılanlar halk hikâyesi olmaya yöneldiği sırada tespit edilen büyük bir destan parçası manzarası arz etmektedir (Ergin, 2012: 8). Dolayısıyla bu araştırmada da, *Dirse Han oğlu Boğaç Han Destanı* örneğinde olduğu gibi her bir anlatımın adı, *destan* olarak kullanılmıştır.

Bulgular

Dede Korkut Kitabı'nın Genel Özellikleri

Dede Korkut destanlarını tek bir yazarın eseri saymak mümkün değildir. Çünkü bu eser Oğuzların Müslüman olmadan önce, X-XII yüzyıllarda, Orta Asya'da yaşadığı dönemlerdeki karşılaştığı olayların yüzyıllar boyunca sözlü edebiyat geleneği ile ozanlar tarafından nesilden nesile aktarılmasından doğmuştur (Gökyay, 1973: LXXXIII). Bu aktarmalar esnasında göç edilen yeni yerlere ait tarihi ve coğrafi unsurlar da eklenerek XV. yüzyıla gelinmiştir. Nihayet, eski Oğuz destanlarının geleneğini iyi bilen, sanat kabiliyeti yüksek, meçhul bir kıssahan veya ozan tarafından yazıya geçirilerek ölümsüzleştirilmiştir (Banarlı, 1971: 403; Boratav, 1977: 866; Ergin, 2012: 9).

Gerek Dresden nüshasında ve gerekse Vatikan nüshasında Dede Korkut destanlarını yazıya geçiren kişi, yazıldığı dönem ve yazıya geçirildiği yer hakkında bilgi olmaması, konu hakkında araştırma yapanları birbirinden farklı düşünmeye itmiştir. Mesela Ergin (2012)'de, XV. asrın sonu ile XVI. asrın başlarında meçhul bir sanatkâr tarafından yazıya geçirildiği (Ergin, 2012: 9) belirtilirken, Sümer (1999)'da, XVI. yüzyılın ikinci yarısı tarih olarak verilmiştir (Sümer, 1999: 368). Fakat nüshaların yazıya geçirildiği dönem için genel kanaat, XV. yüzyılın ikinci yarısıdır (Banarlı, 1971: 399; Boratav, 1977: 865; Gökyay, 1994: 78).

Yazıya geçirildiği yer hakkında da farklı düşünceler vardır. Kitabın baş tarafında Osmanlı hanedanının övüldüğü önsözden yola çıkanlar, Osmanlı devletinin kuvvetlenerek Anadolu'ya hâkim olduğu bir alanda yazıldığını öne sürmektedir (Gökyay, 1973: LXXVIII; Sümer, 1999: 369). Buna karşılık kitaplardaki Türkçe'nin kullanış biçiminden yola çıkanlar ise, Akkoyunluların hâkim olduğu bir dönemde, Doğu Anadolu veya Kuzey Azerbaycan'da bir yerde yazıldığı kanaatindedirler (Boratav, 1977: 865; Gökyay, 1994: 78). Yazıldığı devire ve alana hangi devlet hâkim olursa olsun, destanların dil ve üslup bakımından Azeri lehçesinin bazı özelliklerinin etkili olduğu ve özellikle imla açısından XV. yüzyıl Anadolu Türkçesi'ne uygun olduğu görülür. Bu duruma göre araştırmacılar arasında, kitabın yazıldığı yer olarak Doğu Anadolu'da Kars-Erzurum-Bayburt yöresi üzerinde genel bir mutabakat vardır (Gökyay, 1973: LXXIX; Gökyay, 1994: 78; Sümer, 1999: 369; Ergin, 2012: 7). Nitekim Anadolu'nun değişik kesimlerinde, özellikle de Bayburt ve çevresinde Dede Korkut destanlarının dördünün bazı farklılıklarla halen anlatılıyor olması (Sakaoğlu, 1998: 27) bu görüşü kuvvetlendirmektedir.

Dede Korkut Destanları

Almanya'nın Dresden Kraliyet Kütüphanesi'nde yer alan eserde 12 destan bulunur. Bunlar:

- 1-Dirse Han Oğlu Boğaç Han*
- 2-Salur Kazan'ın Evi(nin) Yağmalanması*
- 3-Bay Büre Oğlu Bamsı Beyrek*
- 4-Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olması*
- 5-Duha Koca Oğlu Deli Dumrul
- 6-Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı
- 7-Kazılık Koca Oğlu Yiğenek*
- 8-Basat'ın Tepegöz'ü Öldürmesi
- 9-Begil Oğlu Emren
- 10-Uşun Koca Oğlu Seğrek
- 11-Salur Kazan'ın Tutsak Olup Oğlu Uruz'un Çıkarması
- 12-İç Oğuz'a Dış Oğuz'un Asi Olup Beyrek'in Ölmesi*

Vatikan Kütüphanesi'ndeki nüshada ise bu on iki destandan, yukarıda sadece * işaretli olan altısı yer almaktadır.

Coğrafya-Kültür İlişkisi ve Dede Korkut**Kültür ve kültür coğrafyası**

Bir grup insanın ortak hayat tarzı olarak da tanımlanan kültür (Tümerterkin ve Özgüç, 1997: 81), kişilerin davranışlarına ayna tutan dolayısıyla bu davranışları bize yansıtan soyut görüşler, değerler ve dünyaya dönük algılardan oluşur (Haviland vd., 2008: 102). İnsanların tüm faaliyetlerini kapsayan anlamlı bir bütün olan kültür (Güngör, 2010), Williams (1993)'e göre zihnin etkin biçimde, bir süreç dâhilinde geliştirilmesidir (Williams, 1993: 9). Kültür, tarihi çağlar boyunca oluşan ve gelişen bir anlam sistemidir (Parekh, 2002). Gerçekten de kültür, zamana koşullanmıştır ve zaman boyutu olmadan tam manasıyla incelenemez (Tümerterkin & Özgüç, 1997: 111).

Kültür ile coğrafyayı birleştiren kültürel coğrafya, kültür grupları ve toplumun mekânsal işleyişi bakımından ortaya çıkan mekânsal çeşitlilikleri coğrafi bir yaklaşımla ortaya koymaktadır. Dil, din, folklor, ekonomi, yönetim ve diğer kültürel olguların bir yerden diğerine farklılaşması ya da aynı kalmasının analizi kültürel coğrafyanın inceleme konusunu meydana getirmektedir (Emekli, 2006: 53). ABD'deki kültürel coğrafyanın gelişmesinde lider olarak bilinen Sauer kültürel coğrafi görünümün zaman içinde oluştuğunu ve bugünkü coğrafi

görünümü anlayabilmek için geçmişteki gelişmelere de dikkatle bakmak gerektiğini vurgulamaktadır (Arı, 2005).

Dil, din, ırk ve kültürel unsurlar gibi toplumun temel yapısını oluşturan değerlerle ilgilenen kültürel coğrafyaya bu açıdan bakıldığında, destanların çok önemli kültürel ve tarihsel kaynaklardan biri olduğu görülmektedir. Destanlar, içerisinde sıra dışı ve olağanüstü özellikler barındırsa da milli kültürün, dolayısıyla da milli kimliğin oluşmasında ve gelişmesinde oldukça etkilidir. Akalın (2006)'ya göre de yüzyılların ötesinden, tarih öncesi çağlardan süzülerek gelen destanlar milletlerin hafızalarıdır (Akalın, 2006: 1).

Destanların geçtiği coğrafya

Destanların geçtiği coğrafya ilk bakışta Kuzeydoğu Anadolu (Bayburt, Pasinler, Kars, Trabzon) veya Kuzey Azerbaycan olduğu izlenimi verir. Çünkü destanlarda geçen yer adlarının çoğu bu bölgelerle ilgilidir (Sümer, 1999: 369). Destanlarda Oğuzlara ait hiçbir kale veya şehir adı geçmez. Bu durum Oğuzların konar-göçer bir hayat sürmelerinden kaynaklı olmalıdır. Oğuzların mücadele ettiği destandaki anlatımla *kâfir illerine* ait kale veya şehirler ise Gürcü, Abaza ve Trabzon Rum ülkelerindedir. Oğuzların oturdukları yerler ise Oğuz ili olarak ifade edilmektedir. Buna karşılık destanlarda Oğuz ilinin kesin sınırları hakkında açık bir bilgiye rastlanmamaktadır.

Fakat, Salur Kazanın beyleriyle birlikte uzun sürecek bir av şölenine çıkacakken beylerinden Aruz Koca'nın "*Ağam Kazan, bozuk dinli Gürcistan sınırında oturuyorsun. Ordunun başına kimi koyuyorsun*" diye sorması (s. 586), onların Gürcistan'la komşu olduğunu;

Bay Büreoğlu Bamsı Beyrek destanında, Bamsı Beyrek'in kırk yiğidiyle oturup yiyip içerken, casusların Bayburt Hisarı Beyi'ne haber vermeleri (s. 620) bir taraftan Bayburt'la komşuluğunu;

Kazan Bey oğlu Uruz'un babasına,

"Kara gözlü yiğitlerimi yanıma alırım

Kan Abhaza iline ben giderim" (s. 648) demesi, bir taraftan da Abaza ülkesine komşu olduğunu göstermektedir.

Kanlı Koca'nın, İç Oğuz'u, Dış Oğuz'u gezip, oğlu Kan Turalı için uygun bir kız bulamayışı ve Trabzon'a kadar gelmesi (s. 692); Kazılık Koca'nın, akın için Karadeniz kıyılarındaki Düzmürd Kalesi'ne kadar ilerlemesi ve orada esir olması (s. 715) destanlarda geçen Oğuzların yaşadığı yerlerin sınırları hakkında kabaca bilgi vermektedir. Deli Dumrul'un kuru çay üzerine köprü yapıp haraç almasına sebep olarak gösterdiği "*Benim erliğim, bahadrlığım, yiğitliğim Rum ülkesine* (Anadolu), *Şam'a gitsin, ün salsın*" (s. 675) demesi, çevredeki bilinen komşu ülkeleri işaret etmektedir.

Destanların görünüşte geçtiği bu Kuzeydoğu Anadolu ve Azerbaycan coğrafyasının arkasında, ya doğrudan ya da dolaylı bir şekilde bu sahaya adapte

edilmiş olarak Orta Asya ve Türkistan Coğrafyasının unsurları bulunur (Ergin, 2012: 7). Karacuk Dağ, Karşuyatan, Karadağ, Aladağ gibi yer adları bunlardandır. Dede Korkut destanları XI. yüzyılda Karaçuk Dağları bölgesinde yaşayan Oğuzların hikâyesi olduğuna göre (Sümer, 1999: 370), Oğuz ilini de Orta Asya'da, Seyhun boylarında aramak gerekmektedir.

Oğuzlar ve oğuzların yaşadığı coğrafya

Dede Korkut destanları, büyük bir Türk boyu olan Oğuzların hayatından kesitler sunar. Taşağıl (2015)'e göre Avrasya bozkırlarındaki Türk tarihinin en dikkat çekici özelliklerinden biri, boylar ya da boy grupları oluşturarak yaşamış olmalarıdır. Nitekim Oğuzlar ve Oğuzluk kavramı bunun zirvesidir denilebilir. Çünkü Milattan önceki çağlarda başlayan bozkır Türk boyları kompozisyonun son halkası Oğuzlardır (Taşağıl, 2015). Sümer (1999)'a göre, Türk soyunun en eski temsilcileri olan Hunlar, bugünkü Batı Moğolistan dolaylarında yaşamışlardır. Kuzeyde Baykal Gölü, doğuda Tula ırmağının yukarı kesimleri, güneyde Gobi Çölü ve batıda ise Altay dağlarına kadar olan bu kesim, tarihi kayıtlara göre ilk Türk yurtları olarak kabul edilmektedir (Sümer, 1999: 1). Gök-Türkler 551 yılında bu coğrafyada ortaya çıkmıştır. Gök-Türk imparatorluğunun idaresi altındaki Türk boylarından biri de dokuz boydan oluşan Oğuzlardır. Oğuzlar VII. yüzyılın ikinci yarısı ile VIII. yüzyılın ilk yarısında Tula Irmağı boylarında yaşamıştır (Sümer, 1999: 2).

Yeni gelen göçlerle Türklerin yerleştiği coğrafyanın sınırları batıya doğru genişlemiş, X. yüzyıla gelindiğinde Doğu Türkistan ile Hazar Denizi arası, Türklerin çoğunlukla yaşadığı bir bölge haline gelmiştir. X. yüzyılda özellikle Seyhun kıyılarında yaşayan Oğuzlar hem Türk tarihi ve hem de dünya tarihi açısından çok önemli bir rol oynamışlardır. Çünkü Moğol istilasından sonra Oğuzlar, varlıklarını, tarihlerini ve kültürlerini korumak bakımından Türk boyları içinde çok önemli bir yere sahiptir (Sümer, 1999: 2). Özellikle Oğuznameler ve Dede Korkut Destanlarına sahip olmaları, tarihi ve kültürel açıdan onlara ayrıcalıklı bir yer kazandırmaktadır. XI. yüzyıldan itibaren kendilerine *Türkmen* de denilen Oğuzlar'ın, Türkiye Türkleri ile İran, Azerbaycan, Irak ve Türkmenistan Türklerinin ataları olduklarını bilinmektedir. Selçuklu ve Osmanlı hanedanlıklarının da onlardan olduğunu hatırlarsak Oğuzlar'ın Türk ve dünya tarihinde ne kadar mühim rol oynadıklarını anlamış oluruz (Sümer, 1999).

İslam kaynaklarında, Guz şeklinde adlandırılan Oğuzlar ile ilgili pek çok bilgi bulunmaktadır. Oğuzların Karakum olarak adlandırdıkları Aşağı Seyhun ile Aral'ın kuzeyindeki çöl bölgesinden, İslam coğrafyacıları *al-mefâzâtü'l Guziyye* (Oğuz Çölü) adıyla bahsetmektedir. X. yüzyılda Oğuzlar, başkenti Seyhun yakınlarındaki Yenikent olan Oğuz Yabgu Devletini kurmuşlardır. Bu devlet, başında *yabgu* unvanlı hükümdarların bulunduğu X. yüzyılın birinci yarısında, Maverâünnehir'in kuzeyindeki Kazak bozkırlarında yaşayan Oğuzlar tarafından kurulan bağımsız ve güçlü bir devlettir. Devletlerinin kurucusu olan Selçuk 980'lerde Cend'de İslam'ı kabul etmiş ve Oğuzlar bu dönemde İslamlaşmaya başlamıştır. Oğuz Yabgu Devletinin ne zaman son bulduğu kesin bilinmemekle

yaşamaktadır. Moğol istilasına kadar gittikçe çoğalan şehirler ve şehirleşme sonucu ekonomik hayat da gittikçe gelişmiştir (Sümer, 2007: 326).

Destanlarda Geçen Kültürel Coğrafya Unsurları

Dede Korkut destanlarının konusu, Oğuzların yaşayışı, bazen tabiatüstü yaratıklarla olan mücadeleleri, birbirleriyle ve komşularıyla yaptıkları savaşları, gelenek, görenekleri ve hayat görüşleri ile ilgilidir. Kültürel coğrafyanın unsurlarını oluşturan, din ve dini algılayış, aile ve toplum yapısı, günlük ve ekonomik hayat, tabiat sevgisi, eğlence hayatı, yeme içme alışkanlıkları, avlanma ve savaşlar gibi hususlar destanların her birinin içerisinde çeşitli şekilde yer almaktadır. Bu bilgilere bazen doğrudan ulaşabildiğimiz gibi, bazen de dolaylı yoldan ulaşmamız mümkündür.

Dini unsurlar

Kültürü oluşturan en önemli öğelerin başında din ve dini anlayış gelmektedir. Dolayısıyla destanların hemen hepsinde dine ait öğeler, doğrudan ya da dolaylı biçimde görülmektedir. Banarlı (1971)'de değinildiği gibi destanların hemen hepsinde inanmış bir milletin, bundan büyük güç kazanmış ruhu hikâyeleştirilir (Banarlı, 1971: 410).

Dede Korkut Kitabı'nın önsözü, besmele ile başlamaktadır ve hemen her destanın sonunda yapılan dualar, İslam akidesi üzerinedir. Önsözdeki:

Allah Allah demeyince işler düzelmez

Kudretli Tanrı vermeyince kişi zenginleşmez

Ezelden yazılmazsa kul başına kaza gelmez

Ecel vakti ermedikçe kimse ölmez (s. 553) ifadeleri Allah'ın varlığına ve kaza-kadere imanın göstergesidir.

Hemen her destanın sonunda Dede Korkut tarafından:

Kadir Tanrı namerde muhtaç etmesin,

Ak sakallı babanın yeri uçmak olsun

Ak saçlı ananın yeri cennet olsun,

Sonunda arı imandan ayrılmasın.

Amin diyenler Tanrı'nın yüzünü görsün

Allah'ın verdiği umudun kesilmesin,

Günahlarını, adı güzel Muhammet Mustafa

Yüzü suyuna bağışlasın (s. 607, 643, 671, 710) şeklinde yapılan dua, İslam inancına sahip birinin, yine İslam inancına sahip bir topluluğa yapmış olduğu duadır.

Dede Korkut Destanlarının Kültür Coğrafyası

Basat'ın Tepegöz'ün elinden *La ilahe illallah, Muhammedün Resulullah* diyerek kurtulması (s. 734), ayrıca Deli Dumrul'un can korkusundan Allah'a yalvarırken:

Dâim duran Cebbâr Tanrı

Bâkî kalan Settâr Tanrı (s. 679) diye dua etmesi, Müslümanlığın temel inanışlarına ait izler taşır.

Özellikle hemen her çarpışmadan önce Oğuz beyleri,

Arı sudan abdest alırlar,

Ak alınlarını yere koyarlar,

İki rekat namaz kılarlar,

Adı güzel Muhammed'e salavat getirirler (s. 605, 641, 655, 666, 670,705) ve sonra düşmana saldırırlar.

Destanların türlü yerlerinde Peygamber efendimiz, üç halife (Hz. Ebubekir, Hz. Osman ve Hz Ali) ile Hz Fatma, Hz Hasan ve Hz. Hüseyin,

Ağız açıp övecek olsam,

Üstümüzdeki Tanrı güzel.

Tanrı dostu, din önderi

Muhammet Mustafa güzel.

Muhammet'in sağ yanında namaz kılan

Ebubekir Sıddık güzel.

Kılıç çaldı din açtı

Erlerin şahı Ali güzel.

Alinin oğulları, Peygamber torunları,

Kerbela çölünde, Yezidiler elinde şehit oldu;

Hasan'la Hüseyin, iki kardeş birlikte güzel,

Yazılıp düzüldü gökten indi,

Tanrı ilmi Kur'an güzel.

O Kur'an'ı yazdı düzdü,

Alimler başı, Osman Affan oğlu güzel şeklinde övülür (s. 556-557).

Destanlar, Oğuzların Azerbaycan ve Kuzeydoğu Anadolu yörelerindeki yaşayışlarını dile getirip, İslamî inanış biçimlerine ait çok sayıda izler barındırırken, Türklerin İslam'dan önceki dönemlerine ait şamanlık izlerini de taşımaktadır. Fakat şamanlığa ait izler, İslami unsurlar kadar belirgin değildir. Destanlarda yer yer eski göçebe inanışları ve eski şaman devri adet ve hatıralara rastlanır (Banarlı, 1971: 410). Özellikle evlenme, ölüm, yas, ölü aşı, ad verme ve

and gibi adet, gelenek ve yapılan törenlerde bu durum daha belirgin görülmektedir (Gökyay, 1973: CCLXXXIX).

Mesela *suyu* kutsal sayan Türklerin, bu özelliklerini destanların türlü yerlerinde görmek mümkündür. Salur Kazan'ın evi-yurdu düşman tarafından yağmalanınca, evini-obasını ararken rastladığı akarsuya karşı söylediği soylama, şamanların yer-su ruhlarına karşı söyledikleri ilahlara benzemektedir (Gökyay, 1973: CCXCIII). Salur Kazan:

"Hasan ile Hüseyin'in hasreti su

Ayşe ile Fatma'nın bakışı su

Yurdumdan ne haber var söyle bana"(s. 590) diyerek sudan medet umar.

Boğaç Han destanında, Dirse Han'ın hatunu:

"Kuru kuru çaylara sucu saldım

Dilek ile, bir oğulu güçlülle buldum" (s. 571) diyor. Bu sözlerde de su kültü açık olarak görülmektedir" (Gökyay, 1973: CCXCIV).

Destanlarda *ağacın* da önemli bir yeri vardır. Bu durum, eski Türklerdeki ağaca verilen önemden gelmektedir. Tepegöz'ün, kim olduğunu sorduğunda Basat'ın verdiği cevap: *"Atam adını sorarsan kaba ağaç, anam adını sorarsan kağan arslan"* (s. 737) şeklindedir. Bu durum Türklerin bir ağaçtan türedikleri hakkındaki inancın, totemizmin bir kalıntısıdır (Gökyay, 1973: CCXCIV). Birçok destanın içindeki duada *devletlü kaba ağacın kesilmesün* (s. 577) diye ağaca ayrı bir yer verilmektedir (Gökyay, 1973: CCXCV).

Ayrıca, Salur Kazan'ın, oğlu Uruz'un esir olduğunda ağaç ile yaptığı söyleşide:

"Ağaç ağaç dersem sana, azımsama ağaç,

Mekke ile Medine'nin kapısı ağaç,

Musa Kelim'in asası ağaç,

Şah-ı Merdan Ali'nin Düldülünün eyeri ağaç,

Zülfikarın kınıyla kabzası ağaç,

Şah Hasan'la Hüseyin'in beşiği ağaç" (s. 596-599) şeklinde ağaca övgülerde bulunmaktadır.

Yapılan bazı dualarda da şamanlığın izine rastlamak mümkündür. *Çapar iken ağ-boz atın sürçmesin* (s. 606) duası, Gökyay (1973)'e göre, eski Türk dinindeki, atların koruyucusu olan tanrıya okunan ilahinin izlerini taşır (Gökyay, 1973: CCCI).

Aile

Destanların hepsinde aileye verilen önemin izlerine rastlanır. Aile olma ve aile kurma, eşlerin birbirlerine olan sevgisi ve sadakati, ana-baba-evlat sevgisi türlü derecelerden işlenir. Destanların haber verdiği bu cemiyette çok sağlam bir müessese ailedir (Banarlı, 1971: 407). Öyle ki aile bireylerinin birbirlerine düşkünlüğü değişik olaylarda kendini gösterir. Annenin çocuğuna olan sevgisi *Boğaç Han* destanında; kadının kocasına olan sevgisini *Deli Dumrul* destanında; kardeşlerin birbirlerine olan sevgisini *Seğrek* destanında ve çocuğun baba sevgisini *Yiğenek* destanında görmek mümkündür. Birçok destanda kadınla erkeğin birbirlerine ölesiye bağlı oldukları, aileleri ve aile bireyleri için hayatlarını fedadan çekinmedikleri görülür.

Başımın bahtı, evimin tahtı,

Göz açıp gördüğüm,

Gönül verip sevdiğim,

Bir yastıkta baş koyduğum,

Yolunda öldüğüm, kurban olduğum (s. 621, 657) gibi sözler, eşlerin birbirlerine ne kadar düşkün olduklarını gösterir.

Toplum hayatında tek eşlilik esastır. Ne *kumanın*, ne de *ortağın* adı geçer. Hepsi beylerden olan kahramanların tek eşi olmaları, çok önemli ve değerlidir (Sümer, 1999: 389).

Kazan Bey'in eşi, Boyu Uzun Burla Hatun'un, oğlu Uruz'u esaretten kurtarmak için kocasının yanında savaşması (s. 670), Selcen Hatun'un sözlüsü Kan Turalı'nın yanında savaşa girmesi (s. 705) gibi örneklere bakılırsa kadınlar da savaşçı ve kahramandır.

Çocuklarda cinsiyet ayırt edilmez ama yine de, erkek çocuklar kız çocuklara üstün tutulur. Özellikle erkek çocuğun savaşlarda yararlık göstermesi övünç kaynağıdır. Aile terbiyesi, özellikle de çocuğun eğitimi ile ilgili destanlarda çok şey bulmak mümkündür:

Uruz babasının sözünü kırmadı, geri döndü. O zamanda oğul, baba sözünü iki eylemezdi. İki eylese, o oğulu kabul eylemezlerdi (s. 655).

Günlük hayat

Destanlardan anlaşıldığı kadarıyla *Oğuz ilinde* günlük hayat çok canlı ve hareketlidir. Sabahları:

Salkım salkım tan yelleri estiğinde,

Sakallı bozaç renkli çayır kuşu öttüğünde,

Sakalı uzun Tat eri ezan okuduğunda,

Bedevi atlar sahibini görüp kişnediğinde,

Buldur, A.D., Meydan, A., Güngör, Ş./JSS 15(3) (2016) :925-947

Aklı karalı seçilen çağda,

Kalın Oğuz'un gelini kızı bezenen çağda,

Göğsü güzel yüce dağlara güneş deydiğinde... (s. 563-564, 569) erkenden kalkılır.

Dede Korkut Destanlarında at, deve ve koyundan oluşan büyük hayvan sürülerinin peşinde, bozkırlarla yaylalar arasında geçen yarı göçebe bir yaşayış tarzı hâkimdir. Dolayısıyla, sürüleri oluşturan hayvanların çeşitli ihtiyaçlarını karşılayabilmek için sabahın erken vakitlerinde kalkmak gerekir ve hareketlilik gün boyu sürer.

Savaşlar ve akınlarla birlikte, yaylacılık faaliyetleri de önemli bir hareketlilik ve canlılık sebebidir. Yaylalar gündelik hayatta o kadar önemlidir ki destanlarda *yayla* veya *yaylak* kelimesi çok sık geçmektedir.

Beyrek'in, kendisini tanımayan kız kardeşine söylediği:

"Karşı yatan kara dağ,

Sorar olsam, yaylak kimin?" (s. 627)

Kız kardeşinin cevabı:

"Karşı yatan kara dağ,

Sorar olsan, ağam Beyrek'in yaylasıydı,

Ağam Beyrek gideli, yaylayanım yok" (s. 628) gibi deyiş ve soylamalar ile Beyrek'in sağ olduğunu müjdeleyen Banı Çiçek'e, Beyrek'in ana babasının söylediği:

"Sağ esen çıkıp gelse

Karşı yatan kara dağlar sana yaylak olsun!" (s. 640); ayrıca Deli Dumrul'un ölen eşine söylediği:

"Yüksek yüksek kara dağlarım sana yaylak olsun!" (s. 682) gibi deyiş ve soylamalarda *yayla* kökenli kelimeler çok sık dile getirilmiştir.

Ayrıca, günlük hayatın içinde *çadırın* önemi büyüktür. Hatta destanlardan anlaşıldığı kadarıyla, Oğuz ilinde *çadır medeniyeti* denilebilecek, güçlü ve orijinal bir hayat düzeni kurulmuş olduğu görülür (Banarlı, 1971: 411). Dede Korkut destanlarında, göçebe hayatın da bir gereği olan çadır ile ilgili, *ban ev*, *çadır*, *oba*, *ordu*, *otağ* ve *yurt* gibi çok sayıda kelime kullanıldığı görülmektedir. Büyüklüklerine ve işlevlerine göre isimlendirilmiş olan çadırla ilgili bu isim zenginliği, hareketli ve göçer Oğuz boylarının bozkır kültürünün bir yansımasıdır. Hemen her destanın baş tarafında Hanlar veya beyler, destanlarda geçen şekliyle *ban evler* denilen seyyar saray niteliğinde, içlerinde renk renk ve çeşit çeşit ipek halı-kilim-seccade ve diğer süslemeler bulunan büyük çadırlarını kurdurup ve ziyafet vermektedir (s. 563, 611). Bu destanlardan biri şöyle başlar: *Bir gün Kam Gan oğlu Han Bayındır yerinden kalkmıştı. Şam işi çadırını*

yeryüzüne diktirmişti. Alaca sayvanı (gölgeliği) gökyüzüne yükseltmişti, bin yerde ipek halıları döşenmişti (s. 563).

Bu hayatın içinde çevre şehir ve kalelere akınların yapıldığı savaşlar da önemli bir yer tutar. Ayrıca avcılık, toylar, şölenler, içki meclisleri, deve yahut boğa güreşleri, ok ve at yarışları ve oyunlar gündelik hayatın önemli bir parçasıdır (Gökyay, 1973: CCCXXXIII).

Toplumsal yapı

Göçebe hayat ile yerleşik hayatın birbirine karışmış olduğu Dede Korkut destanlarında, Orta Asya'da yaşayan Oğuzların toplum yapısının kimi yönlerini aydınlatmak mümkün görünüyor. Destanlarda her beyin sahip olduğu hayvan sürülerini otlatacağı kendisine ait, bazen *yurtluk* bazen *yaylak* denilen bir arazisi vardır. Bu durumda Oğuz elinde feodal özelliklere sahip bir siyasi düzen bulunmaktadır (Sümer, 1999: 381). Bu durum Oğuzların yaşam tarzının da bir gereğidir. Konargöçer bir toplumda obanın, aşiretin veya boyun birlikte hareket etmesini gerektirecek birçok hususta karar verecek bir *beyin* varlığı şarttır.

Bazen savaşta yararlık gösteren yiğitlere, Han tarafından veya oğullara, bey babası tarafından beylik ve yurtluk verilmektedir. Begil'in, savaş kazanan oğlu Emren'e *karşı yatan kara dağdan yaylak vermesi* (s. 758) ya da

Dirse Han'ın oğlu Boğaç Han'a isim konulacağına Dede Korkut'un:

"Hey Dirse Han! Bu oğlana beylik ver, taht ver, erdemlidir" (s. 567) demesi gibi.

Bu toplum yapısının en üstünde *Hanlar Hanı* Bayındır Han bulunur. Sonra, Oğuz alplarının başı sıfatıyla onun beylerbeyi ve güveyisi olan Salur boyundan *Kazan Han* gelir (Gökyay, 1973: CCCXXXVI). Daha sonra büyük toplantılarda ve olağan toylarda önem sırasıyla hanın sağında oturan *sağ beyleri* ve solunda oturan *sol beyleri* gelir. Hanın sağında oturan beyler solda oturanlara göre ayrıcalıktır. Ama hanın tam karşısında oturanlar *has beylerdir* ki onlar, sağ beylerden bile daha itibarlıdır. Salur Kazan aynı zamanda bütün bu beylerin *beylerbeyidir* (Gökyay, 1973: CCCXLI).

Destanda, kılık değiştirip *deli ozan* olan Beyrek, kendisini tanımayanlara kopuzuyla:

"Sağda oturan sağ beyler,

Sol kolda oturan sol beyler,

Eşikteki güvenilir kişiler,

Dipte oturan has beyler,

Kutlu olsun devletiniz" (s. 635) şeklinde deyiş söylerken, beylerin oturmuş düzenini de saymış olur. Oğuz toplumundaki bu hiyerarşik düzen son derece önemlidir, gerek hanlar ve gerekse beyler bu düzene saygı gösterirler ve bozulmasına müsaade etmezler.

Dede Korkut destanlarında Alplerin (beylerin-yiğitlerin) yanında silah arkadaşları bulunmaktadır. Bunlar beyleri ile birlikte gezip dolaşır ve beylerini korumak için bazen hayatlarını hiçe sayarlar. Sayıları beyle birlikte kırktır. Çoğu destanda bunlar beyin *eş ve yoldaşı* olarak ifade edilmiştir (Gökyay, 1973: CCCXLIII; Sümer, 1999: 388). Ayrıca hizmetkâr olarak kullanılan ve savaşlarda *kâfirden* alınmış *kul* ve *karavaş* denilen köleler vardır. Bunlar bazen Oğuz ilinde yapılan büyük şenliklerde bir *baş sadakası* olarak azad edilmektedir (Gökyay, 1973: CCCXLV).

Büyük karargâh olarak da isimlendirilen *ordalarda*, kalabalık bir halk olduğu bilinmektedir. Orda sahibi olan bey ve ailesi ile birlikte nökerler, uşaklar, çobanlar (Sümer, 1999: 387) bu büyük karargâhta yaşarlar.

Ekonomik hayat

Dede Korkut destanlarında, yarı göçebe bir hayat süren Oğuzların ekonomik hayatlarına ait açık bir bilgi bulmak pek mümkün değildir. Fakat destanlardan yola çıkarak dolaylı bilgiye ulaşmak mümkündür. Destanlardan anlaşıldığına göre, doğal bitki örtüsünden yararlanmak için yapılan göçebe hayvancılık, Oğuzların en önemli gelir-geçim kaynağıdır. Geniş bozkırlarda ve yaylaklarda deve, at ve koyun sürüleri yetiştirilmektedir. Destanlardan özellikle *Feodal Asilzadesi* de olan *hanlar* ve *beylerin* çok zengin insanlar olduğu anlaşılmaktadır (Sümer, 199: 379). Bu zenginliğin temelini, Dirse Han'ın (s. 575, 576) veya Salur Kazan'ın (s. 587) sahip olduğu gibi, on binlerce baş hayvandan oluşan sürüler oluşturmaktadır. Destanlardan anlaşıldığı üzere, hayvanlar ve hayvan ürünleri ile sosyal hayatın içerisinde çok önemli bir yere sahip olan avcılıkla elde edilen av hayvanlarının derileri ticaret malı olarak kullanılmaktadır.

Kazan Bey'in kendini överken kullandığı ifadelerde:

"Ak akçe getirdiler, puldur dedim,

Kızıl altın getirdiler, bakırdır dedim,

Altını gümüşü yağmalattım" (s. 782) demesi, değiş tokuş vasıtasının *altın, gümüş, akçe, bakır ve pul* (Gökyay, 1973: CCCXXIII) olduğunu da göstermektedir.

O çağdaki ve daha sonraki devirlerin en büyük ticaret müessesesinin *bezirgânlar* (tüccar) ve *kervanlar* olduğu anlaşılmaktadır (Gökyay, 1973: CCCLXXI). Oğlu Bamsı Beyrek doğunca *Bay Büre Bey bezirgânlarını yanına çağırdı, buyruk verdi: "Bre bezirgânlar, yüce Allah bana bir oğul verdi, varın Rum iline, benim oğlum için güzel armağanlar getirin"* dedi (s. 612). Bezirgânlar diyar diyar dolaşıp ticaret yaptıkları gibi aynı zamanda gittikleri yerlerden haber de getirmektedir. Beyrek'in babası Bay Büre, uzun yıllar kendisinden haber alınamayan oğlu için *Bezirgânları çağırdı. Yanına getirdi. "Bre bezirgânlar, varın, iklim iklim arayın. Beyrek'in ölüsünün dirisinin haberini getirseniz olmaz mı?"* (s. 622) demesinden bu durum anlaşılmaktadır.

Bamsı Beyrek ve arkadaşlarının Bayburt Hisarı akınından sonra aldıkları ganimetler gibi (s. 642), düşman ülkelere yapılan akınlar ve yağma sonucu elde edilen ganimetler de ekonomik hayatı canlı tutmaktadır. Örneğin Yiğenek'in, esir olan babası Kazılık Koca'yı, Düzmürd Kalesi'nden kurtarmasıyla elde edilen ganimetlerin paylaşımı: *kuşun ala kanlısını, kumaşın arısını, kızın gökçeğini, dokuz katlı altın sırmalı süslü kaftan, cübbe, ipek ve yünlü kumaşların beşte birini, Bayındır Han'a verdiler, kalanını gazilere bağışladılar* (s. 722) şeklinde olmuştur.

Devlet gelirlerinden biri de komşu ülkelerden gelen haraçtır. Begil oğlu Emren'in Destanı'nın başında Bayındır Han'ı öfkeliendiren durum, şöyle ifade edilmiştir: *Bu sırada dokuz tümen Gürcistan'ın haracı geldi; bir at, bir kılıç, bir gürz getirdiler. Bayındır Han çok öfkeliendi. Soranlara: "Neden öfkelenmeyeyim? Her yıl altın akçe gelirdi; yiğitlere, gençlere verirdik, gönüller hoş olurdu, şimdi bunları kime verelim ki gönülleri hoş olsun"* (s. 745). Oğuzlar, komşularından bazılarını vergiye bağlamışlardır. Bu durumda ekonomik hayatın içinde, komşularından alınan haraç-vergi gelirlerini de saymak gerekmektedir.

Nüfus politikası

Daha çok göçebe geçim hayvancılığına dayalı bir ekonomik hayat düzeninin getirdiği hareketlilik, gerek iç çekişmeler ve gerekse dış mücadeleler, kalabalık, genç, dinamik ve etkili bir nüfus kitlesine ihtiyaç duyulmasına neden olmuştur. Bu durum destanlarda anlatılan hayat tarzının bir gereğidir. Banarlı (1971)'e göre Türkler, fatih millet oldukları, başka ülkelerde devlet kurdukları ve ömürleri savaşlarla geçtiği için, Türk ailesinde çocuğun kıymeti bir kat daha büyüktür. Milli devamlılığı sağlayacak olan çocuk, bu bakımdan yarı mukaddes bir varlıktır ve çocukların da, yine milli devamlılığı gerçekleştirecek olan erkekleri, daha kıymetli tutulur. Bu bakımdan Dede Korkut Destanlarında Türk hakanlarının ciddi ve tesirli bir nüfus siyaseti yürüttükleri görülmektedir (Banarlı, 1971: 408).

Mesela Hanlar Hanı Bayındır Han'ın verdiği toyda ziyafete gelecek olan Hanlar için emrettiği ağırlama (teşrifat) şartları, tamamıyla bir nüfus siyaseti esasına dayanır. *Oğlu kızı olan ak çadıra, kızı olanlar kızıl çadıra misafir edilecek, oğlu-kızı olamayan kara çadıra alınıp altlarına kara keçe serilecek, önlerine kara koyun yahnisinden yemek verilecektir* (s. 563). Çocuğu olmayanların hakir görülmesi Firdevsi'nin Şehname'sinde de geçmektedir ki, babasız bir oğul gibi, oğulsuz bir babayı da kimsenin bağrına basmayacağı anlatılmaktadır. Bu durum, Bayındır Han'ın, çocuğu olmayan Han'lara ve onların şahsiyetinde bütün çocuksuz ailelere bir uyarısıdır (Banarlı, 1971: 408). Boğaç Han destanında bir erkek çocuğa sahip olmak için Dirse Han ve eşinin nasıl adaklar adadıkları, yoksullara iyilikler yaptıkları ve Tanrıdan çocuk diledikleri anlatılmaktadır (s. 565-566). Bay Büre, Bayındır Han'ın huzurunda yüksek sesle ağlamasının nedenini: *"Nasıl ağlamayayım, nasıl sızlamayayım? Oğulda mirasçım yok, kardeşte kaderim yok. Yüce Allah beni lanetlemiştir"* (s. 611) diye açıklayarak, çocuksuz olmanın mutsuzluğunu yaşadığını belirtmiştir.

Tabiat sevgisi

Destanların en büyük özelliklerinden biri de tabiat unsurunun ön planda olmasıdır (Ergin, 2012: 6). Dede Korkut Destanları'nda da tabiat tasvirleri yer yer ön planda yer almaktadır.

Çağıl çağıl akan suları,

Karşı yatan kara dağları,

Dağların göğsünü süsleyen yeşil çimenleri ile tabiat adeta gözümüzde canlanır, harekete geçer ve kahramanlarla bütünleşir.

Tabiat tasvirlerinin içinde doğal görünümün yanı sıra, *hayvanların* ayrı bir yeri vardır. Bu durum, hayvanların bozkır medeniyetinin temel unsurlarından biri olmasındandır. Öyle ki insanın ağlaması, bağırması gibi birçok hareketi hayvanlara benzetilerek, bir meziyet olarak aynı kelimelerde birleştirilir (Ergin, 2012: 6). Çeşitli hayvanların bazı özellikleri, destanların farklı bölümlerinde, tabiat tasvirlerinin içinde değişik ifade biçimleriyle geçer:

Gittiğinde yerin otlaklarını geyik bilir

Kerez (kırak) yerlerin çimenlerini yaban eşeği bilir

Ayrı ayrı yolların izini deve bilir

Yedi derenin kokularını tilki bilir

Geceleri kervan göçtüğünü çayır kuşu bilir (s. 556).

Aslan, kaplan, geyik, kurt, ak sungur (avcı bir kuş), ördek, kaz ve domuz (s. 782) gibi bilinen yaban hayvanları da destanlara konu olmuştur.

Eğlence hayatı

Bozkır hayatı içinde eğlenceler de oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Öyle ki bazen canı sıkılan beyler ve yiğitler eğlence için av düzenlemektedir. Hatta onlar için, Uruz'un, babası ve yoldaşlarını savaşırken görüp, *aşka gelmesi* ve kendini de savaşın içine atması gibi (s. 656) akınlar ve savaş da bir çeşit eğlencedir.

Özellikle eğlence amaçlı bir çeşit büyük ziyafet olan *toy* düzenlemek çok yaygındır. Toy düzenlemek için her fırsat değerlendirilmektedir. Han Kızı Boyu Uzun Burla Hatun'un, oğlu Uruz için "*Oğlancığının ilk avidır, güçlü oğuz beylerini toplayayım*" diyerek *attan aygır, deveden buğra, koyundan koç kestirip* şölen vermek istemesi gibi (s. 657) bazen bey oğullarının ilk ava çıkışını kutlamak için de toy düzenlenir.

Kimi zaman savaşlardan galip dönüldüğünde de toy düzenlenmektedir. Kardeşini savaşarak esaretten kurtaran Segrek'in dönüşünün kutlanması, *gümbür gümbür davullar çalındı. Burması altun tunç borular öttürüldü. O gün, ala divan otağları dikildi. Attan aygır, deveden buğra, koyundan koç kesildi. Eğlence, yemek içmek oldu* (s. 773) şeklinde ifade edilmiştir.

Düğünler, muhakkak toylar eşliğinde yapılmaktadır. Oğlu Uruz'un düğününde Kanlı Koca'nın, *Yeşil alana, görklü çimene* çadır diktirip, *attan aygır, deveden buğra, koyundan koç* kestirip düğün etmesi ve *güçlü Oğuz beylerini* ağırlaması (s. 710) bu duruma örnek verilebilir.

Bu toylarda, büyük bir ziyafetle birlikte, avlanma, hayvan güreşleri, ok atma, güreş, at yarışı, düello, aşık atma gibi değişik oyun ve eğlenceler yapılmaktadır (Gökyay, 1973: CCCXCIII-CCCXCVI).

Beslenme alışkanlıkları

Toylarda eğlenmenin yanı sıra büyük ziyafetler verilir, buna şölen adı da verilmektedir. Hemen her destanda türlü sebeplerle sık sık toy düzenlenir ve Oğuz beyleri böylece *toylanır*. Toylarda Oğuz ilinin meseleleri görüşülüp halledildiği gibi aynı zamanda yenilip-içilip, eğlenilir. Toylarda genel olarak *at, deve, koç etleri, av eti* (kuş-geyik), ekmek olarak *bazlamaç*, süt ürünlerinden *yoğurt, ayran, kaymak ve peynir* yenilmekte, içecek olarak ise *kımız ve şarap* (Gökyay, 1973: CDX, CCCXCIV) içilmektedir.

Savaşlardan galip geldiğinde, düğünlerde veya her türlü kutlamalarda büyük ziyafetler tertip edildiği gibi, ziyafetlerin amaçlarından biri de herhangi bir dileğin yerine gelmesi için hayır yapmaktır. Bu duruma:

Aç görsen doyur,

Çıplak görsen donat,

Borçluyu borcundan kurtar,

Tepe gibi et yığ,

Göl gibi kırmızı sağıdır,

Büyük toy (ziyafet) *ver, hacet* (dilek) *dile* (s. 566) örnek olarak gösterilebilir.

Zaman zaman koyun için kullanılan *şişlik* sözünden (s. 567), yemek için *koyun çevirme* (Sümer, 1999: 379) veya eti şişe dizip pişirme anlaşılmaktadır. Bazı destanlarda koyun etinden yapılan *yahni* yemeğinden bahsedilmektedir. Mesela, Kazılık Koca oğlu Yiğenek'in söylediği deyişlerin birinde:

Kese kese yemeğe yahni güzel... (s. 719) veya

Boğaç Han Destanı'nda, Dirse Han'a, oğlu-kızı olmadığı için kara otağa konulup, altına kara keçe döşenip, kara koyun etinden *yahni* verilmesi (s. 563).

Ayrıca süt ürünlerinden peynir ve yoğurt çok tüketilen gıdalar olmalıdır. Yine destanlarda ekmekten başka, sac altında pişirildiği ima edilen bir çeşit çörek olan *gömeçten* bahsedilmektedir.

Beyrek'in kendisi için yas tutan kız kardeşlerine:

"Peynir gibi olanda, yoğurttan ne var?"

Kara saç altında gömeçten ne var?

Yaygıda ekmekten ne var?

Üç günlük yoldan geldim,

Doyurun beni” (s. 630) demesi gibi.

Ayrıca, Kazan Bey’in oğlu Uruz’un düşmana esir olduğunda anasına haber etmesi için babasına söylediği:

Yanmış arpa ekmeği ile acı soğan öğünü (s. 663) deyişinden anlıyoruz ki, arpa ekmeğini ve kuru soğanı, fakir fukara veya esaret altında olan halk tüketmektedir.

Avcılık

Destanlarda en çok üstünde durulan unsurlardan biri de avdır. Anlaşıldığı kadarıyla Oğuzların hayatında büyük bir yeri olan av da savaş kadar önemlidir. Bazı avlar, günlerce sürmekte ve hazırlıklarına da günler öncesinden başlanılmaktadır. Av hem et, deri, kürk elde etme gibi ekonomik bir faaliyet hem de hareketli yaşam tarzının gereği olarak toplumu zinde tutan, savaş, akın ve baskınlar için bir çeşit tatbikattır.

Çoğu zaman av, Salur Kazan’ın: “*Yata yata yanımız ağrıdı, dura dura belimiz kurudu. Yürüyelim beyler, av avlıyalım, kuş kuşlayalım, yabani geyik yıkalım, dönelim*” (s. 585) ifadesinden de anlaşılacağı üzere, sıkıcı geçen günlere bir hareketlilik ve canlılık katar.

Bazen av, yeni yetişen gençlerin erlik veya hüner gösterme yeridir ki, av dönüşünde Boğaç Han’ın annesi “*Oğlancığının ilk avıdır*” diye ziyafet vermiş, *kalabalık Oğuz beylerini ağırlamıştır* (s. 657).

Bazen de Han’ın otağında hakarete uğradığını düşünen Begil’in, Oğuz’a asi olacağı endişesiyle eşinin ona söylediği: “*padişahlar tanrının gölgesidir, padişaha asi olanın işi rast gitmez. Ava çık da gönlün açılsın*” (s. 747) ifadesinden *gönül darlığına* da iyi geldiği anlaşılmaktadır.

Destanlarda avın türüne göre iki ayrı kelime bulunmaktadır. Yürürlerden olan yaban hayvanlar için *av avlamak*, terbiye edilip ava alıştırılmış kuşlarla yapılan uçar avları için *kuş kuşlamak* deyimleri kullanılmaktadır. (Gökyay, 1973: CCCXI). Avcılık çoğu zaman ok ve yay ile yapılmaktadır. Fakat Salur Kazan’ın, “*Bir gece yiyip içip otururken şahinci başına: bre, sabah şahinleri al, gizlice ava çıkalım*” (s. 777) demesi ve Deli Dumrul için, *bir güvercin olup pencereden uçup giden Azrail’in peşinden kalktı, atına bindi, doğanını eline aldı, ardına düştü. Bir iki güvercin öldürdü, döndü* (s. 678) denmesi, eğitilmiş avcı kuşlarla avlanılmanın da yaygın olduğunu göstermektedir.

Savaşlar

Savaşlar da destanlardaki Oğuzların günlük hayatlarının bir parçasıdır. Çoğu zaman çevrelerindeki komşu *kâfirlerle* yapılan büyük mücadeleler çok çarpıcı ve canlı bir biçimde yansıtılmaktadır. Mesela, Bamsı Beyrek'in yoldaşlarını kurtarmak için Bayburt Hisarı'na yaptığı akın (s. 641), Kazan Bey'in oğlu Uruz'u kurtarmak için yaptığı mücadele (s. 670) veya Salur Kazan'ın ailesini esaretten kurtarmak için yaptığı vuruşma anı, hemen hemen aynı cümlelerle ama oldukça canlı bir şekilde tasvir edilmektedir: *Hemen kâfire at saldılar, kılıç çaldılar. Gümbür gümbür davullar dövüldü, burması altın, tunç borular çalındı. O gün bir kıyamet savaş oldu, meydan dolu baş oldu. Başlar kesildi top gibi. Kara çelik öz kılıçlar çalındı, uçları düştü. Üç yelekli kayın okları atıldı, temreni düştü. Kıyametin bir günü, o gün oldu* (s. 605).

Genelde bütün savaş veya vuruşma öncesi Oğuz beyleri, *arı sudan abdest alıp, iki rekat namaz kıldıktan sonra Peygamber'e salavat getirirler* ve savaşa girerler. Oğuzların göçebe hayvancılık yaptığı bu coğrafyada savaşların gündelik hayatın bir parçası olması kaçınılmazdır. Otlak olarak kullanılan ve saldırılara açık olan bu geniş düzlüklerde hayatta kalabilmek ve can-mal güvenliğini sağlayabilmek için, her an savaşa hazır olmak gerekmektedir. Toplumun düzeni ve yapısı bunun üzerine kurgulanmıştır. Oğuzların birbirleriyle ve çevresiyle olan ilişkileri ve hayat tarzları buna yöneliktir.

Savaşlar, beylerin kendilerini, ailelerini, Oğuz toplumunu ve yegâne servetleri olan hayvanlarını korumak, bir esiri kurtarmak, ganimet elde etmek için veya Kazan Bey'in, oğlu Uruz'a:

"On altı yaş yaşadın,

Yay çekmedin, ok atmadın,

Baş kesmedin, kan dökmedin,

Güçlü Oğuz içinde yararlık gösterip ödül almadın" (s. 651) şeklinde söylediği gibi, sadece bir kahramanlık-yiğitlik gösteri olarak da yapılmaktadır. Oğuzlar arasında kahramanlık göstermek önemlidir. Çocuğa ad koymak, yurtluk-yaylalık almak veya bey olmak, hep kahramanlıkla ilişkilendirilir. Kazan Bey de, oğlu Uruz'dan kendi tahtına oturup beyliğini devam ettirebilmesi için bir savaş kazanması gerekliliğini vurgulamaktadır. Uruz'un da babasına söylediği, bu tür kahramanlıkların babadan öğrenileceği üzerinedir. *"Ne zaman sen beni alıp kâfir sınırına çıkardın, kılıç çalıp baş kestini? Ben senden ne gördüm, ne öğreneyim?"* (s. 651). Bazen de *Yiğenek Destanı'nda* olduğu gibi, Kazılık Koca'nın, yiyip içilen bir davette, *şarabın da etkisiyle Bayındır Han'dan akın dilemesi* sonucu akına çıkmıştır (s. 715).

Destanlardan Oğuzların zaman zaman baskına uğradıkları da anlaşılmaktadır. *Bir gün Oğuz halkı otururken üzerine düşman geldi, gecenin içinde ürktü kaçtı* (s. 727).

Oğuzların günlük hayatlarını da etkileyen savaşlar, akınlar ve baskınlar Orta Asya bozkır kültürünün bir parçasıdır. Oğuzlar, varlıklarını koruyabilmek için

çetin doğa şartlarıyla mücadelenin yanında, çevredeki düşman unsurlarla da her an mücadeleye hazır olmak zorundadır. Bütün bu özellikler de Dede Korkut destanlarına çeşitli biçimlerde yansımıştır.

Sonuç ve Değerlendirme

Türk Dili ve Edebiyatı, Türk Tarihi ve Türk Kültürü açısından son derece önemli bir eser olan Dede Korkut destanları, Oğuzların toplumsal hayatlarını, yaşayışlarını, diğer boylarla ve çevreleriyle olan ilişkilerini, savaşlarını ve kahramanlıklarını anlatır. Bu destanların varlığı Oğuzları, diğer Türk boylarının içinde ayrıcalıklı bir konuma getirmiştir.

Biri Almanya'nın Dresten kütüphanesinde, diğeri Vatikan kütüphanesinde olmak üzere iki yazma nüshası bulunan Dede Korkut Kitabı'nın içinde 12 ayrı destan yer alır. Destanların kimin tarafından, nerede ve ne zaman kaleme alındığı bilinmemekle beraber, meçhul bir sanatkâr tarafından Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde, XV. yüzyılın ikinci yarısında yazılı edebiyata kazandırıldığı kabul edilir.

Destanların geçtiği coğrafya, ilk bakışta Kuzeydoğu Anadolu veya Kuzey Azerbaycan gibi görünse de, destanlarda Orta Asya ve Türkistan coğrafyasına ait izleri doğrudan veya dolaylı bir şekilde görmek mümkündür. Oğuzların yaşadığı bölgenin coğrafi özellikleri göz önünde tutulduğunda, kültürlerinin şekillenmesinde bu coğrafyanın yansımaları etkili olmuştur. Karasal bir iklimin hüküm sürdüğü Orta Asya'nın geniş düzlükleri, üzerinde yaşayan insanlara gelir-geçim kaynağı olarak çok fazla tercih hakkı tanımamıştır. Doğal bitki örtüsünün, kısa boylu otlardan oluşması sebebiyle, en uygun ekonomik faaliyet, uçsuz bucaksız bozkırlarda göçebe olarak yapılan küçükbaş hayvancılıktır. Mevsimlere bağlı olarak, sahip oldukları küçükbaş hayvanlarının peşi sıra yaylaklara ve kışlaklara doğru yıl boyunca yapılan göçler, Oğuzları son derece hareketli bir yaşam tarzına itmiştir.

Destanların hemen hepsinde İslam akidesine ait çeşitli unsurlar yer almaktadır. Allah'ın varlığı ve birliği, kaza ve kadere iman, çeşitli vesilelerle dile getirilmiştir. Hz. Muhammed ve halifeler, ehli beyt sevgisi çoğu destanlarda açık açık ifade edilmektedir. Bununla birlikte Oğuzların İslamiyet'ten önceki dönemlerine ait dinleri olan şamanlıkla ilgili bazı izleri, destanlarda dolaylı olarak görmek mümkündür. Oğuzlarda sağlam bir aile yapısı, eşler arasında birbirlerine ölesiye bağlılık ve tek eşlilik söz konusudur. Çocuklar, anaya babaya itaatkârdır. Sık sık yer değiştirdiklerinden hızlı ve pratik olmak zorunda olan Oğuzlarda günlük hayat, göçebe hayvancılığın gereği, canlı ve hareketlidir. Bu yüzden kalıcı sabit evler yerine kolay kurulup sökülebilen çadırlarda yaşarlar. Destanlarda geçtiği kadarıyla çadır, günlük hayatın o kadar önemli bir parçasıdır ki Oğuzlarda *çadır medeniyeti* de denilen güçlü ve orijinal bir hayat düzeninden bahsedilmektedir. Oba, aşiret ve boyun birlikte hareket etmelerini sağlayacak ve emirlerine uyulacak bir liderin gerekliliği, Oğuz toplumunda feodal özelliklere sahip bir siyasi düzenin doğmasına yol açmıştır. Her beyin, hayvan sürülerini otlatacağı, kendisine ait arazisi bulunmaktadır. Bu feodal yapının başında *Hanlar*

Hanı Bayındır Han yer almaktadır. Daha sonra Salur Kazan ve belirli bir hiyerarşik düzenle diğer beyler gelmektedir. Obanın veya boyun başında bulunan bu beylerin emri altında, hayvanlarla birlikte yazın yaylaklara, kışın kışaklara gidip gelmekten kaynaklı bir hareketlilikle birlikte gerek iç çekişmeler ve gerekse dış mücadeleler, kalabalık, genç ve dinamik bir nüfusu zorunlu kılmıştır. Bundan dolayı çocuk sahibi olmak, özellikle de erkek çocuk sahibi olmak özendirilir. Destanların bazı bölümlerinden çocuğu olmayanların hakir görüldüğü anlaşılmaktadır. Destanlardaki tabiat sevgisi de yaşanan coğrafyanın etkisindedir. Canlı ve cansız tabiat unsurları son derece etkileyici bir şekilde tasvir edilmektedir.

Eğlence hayatı da diğer kültürel unsurlar gibi yaşanan coğrafyadan çok etkilenmiştir. Özellikle her fırsatta düzenlenen büyük toylar, toylardaki ziyafetler, ziyafetlerdeki yeme-içme alışkanlıkları, eğlence amaçlı düzenlenen avlar, hayvan güreşleri, ok atma, at yarışları, aşık atma gibi değişik oyunlar genellikle coğrafi şartlarla ilgilidir. Özellikle ziyafetlerdeki et yemekleri, at, deve ve koç etlerinden yapılır. Ayrıca geyik ve çeşitli kuşlardan oluşan av hayvanlarının etleri de yenilir. Ekmek olarak *bazlamaç* ve *gömeçin* adı geçmektedir. Süt ürünlerinden peynir, yoğurt ve ayran, içecek olarak da şarap ve kısırak sütünden yapılan kımız çok tüketilmektedir.

Kültürel coğrafya unsurlarından biri de Oğuzların yaşamlarının bir parçası olan savaşlardır. Savaşlar destanlarda çok çarpıcı ve canlı biçimde anlatılmıştır. Bu savaşlar gerek birbirleriyle gerekse çevredeki düşmanlarla olan mücadelelerini konu alır. Özellikle savaşlarda kahramanlık göstermek toplum içinde kişiyi ayrıcalıklı hale getirmektedir. Ne zaman ve nereden geleceği belli olmayan, her türlü saldırıya tamamen açık düzlüklerde yaşayan Oğuzlar, gerek kalabalık sürülerini besleyecek otlaklara, gerekse obalarına-yurtlarına sahip çıkabilmek için savaşa her an hazır olmak zorundadır.

Kaynakça

- Agacanov, S. G. (2002). *Oğuzlar*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Akalın, Ş. H. (2006). *Kitâb-ı Dede Korkut ve Anadolu Türk Destanlarından Saltuk-Nâme*,
http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20DILI/akalin_saltukname.pdf
 (Erişim Tarihi: 10.05.2016).
- Arı, Y. (2005). 20. Yüzyılda Amerikan Coğrafyasının Gelişimi. Y. Arı (Ed). *20. Yüzyılda Amerikan Coğrafyası: Genel Bir Değerlendirme* içinde (3-19). Konya: Çizgi Kitabevi
- Banarlı, N. S. (1971). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: MEB.
- Boratav, P. N. (1977). Korkut-Ata Maddesi, *İslam Ansiklopedisi* C.6: 860-866, İstanbul: MEB.
- Emekli, G. (2006). Coğrafya, Kültür ve Turizm: Kültürel Turizm. *Ege Coğrafya Dergisi*, 15: 51-59.

- Ergin, M. (2012). *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Boğaziçi.
- Genç, İ., Kılıç, A. & Aksoyak, İ. H. (2014). *Dede Korkut Kitabı, Han'ım Hey*. Ankara: TOBB.
- Gökyay, O. Ş. (1973). *Dedem Korkut'un Kitabı*. İstanbul: MEB.
- Gökyay, O. Ş. (1994). Dede Korkut. *İslam Ansiklopedisi*. C 9: 77-80. İstanbul: TDV.
- Güngör, E. (2010). *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*. İstanbul: Ötüken.
- Haviland, W. A., Prins, H. E. L., Walrath, D. & McBride, B. (2008). *Kültürel Antropoloji*. (Çev. İnan Deniz Erguvan Sarioğlu). İstanbul: Kaknüs.
- Parekh, B. (2002). *Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek*. Ankara: Phoenix.
- Sakaoğlu, S. (1998). *Dede Korkut Kitabı I*. Konya: Selçuk Ün., Fen Edb. Fak. Yay. Nu:21.
- Sepetçioğlu, M. N.(1997). *Dedem Korkut'un Kitabı*. İstanbul: İrfan.
- Sümer, F. (2007). Oğuzlar. *İslam Ansiklopedisi*. (s. 323-330). Cilt: 33, İstanbul: TDV.
- Sümer, F.(1999). *Oğuzlar (Türkmenler)*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Taşağı, A. (2015). Oğuzların Tarih Sahnesine Çıkışı Hakkında. İçinde: T. Gündüz & M. Cengiz (Ed.). *5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. 21-30.
- Tümertekin, E. & Özgüç, N. (1997). *Beşeri Coğrafya İnsan Kültür Mekan*. İstanbul: Çantay.
- Williams, R. (1993). *Kültür* (Çev. Suavi Aydın). Ankara: İmge.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2006). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık